

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ОДНА ІЗ КЛЮЧОВИХ КАТЕГОРІЙ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Сучасна інформаційна революція формує нову інформаційну парадигму в гуманітарних і соціально-політичних науках. Під впливом інформаційних технологій змінюються погляди щодо національної ідентичності певних понять: “етнос”, “народ”, “нація”. Інформаційна безпека особистості є носієм національної спільноти етносів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці, які досліджують цю проблему, мають різні підходи до визначення національної ідентичності. Прихильники примордіалізму (Е.Сміт, Г.Нільссен, Ю.Бромлей, Л.Гумільов, Я.Дашкевич) вважають, що етнос і нація існували ще з давнини і є своєрідним історико-біологічним феноменом модернізму. На думку Е.Гелнера, Б.Андерсона, етнос і нація є історичними спільнотами, які виникають на певному етапі розвитку людства. О.Удод зауважує, національна ідентичність, на відміну від етнічної, є категорія динамічна, тому що вона завжди перебуває у процесі змін та формування. Н.Яковенко, Я.Грицак, Г.Касьянов, А.Портнов, В.Кравченко ототожнюють термін “українська нація” і визначають як етнонаціональну спільноту, яка ідентифікує себе як власний самобутній етнокультурний організм

на власній споконвічній етнічній території. І.Лисяк-Рудницький розрізняє поняття “народ” і “нація” і трактує “народ” як етнічну одиницю, а “націю” як політичну.

Мета статті – розкриття суті проблеми національної ідентичності, її основних характеристик, різних підходів і трактувань щодо понять: “нація”, “етнос”, “етнічна спільнота”, “український народ”, “українська нація”.

Виклад основного матеріалу. У сучасних гуманітарних і соціально-політичних науках існують серйозні відмінності у визначенні понять: “етнос”, “народ”, “нація” (на думку Г.Касьянова, “хаос дефініцій”). Загальнотеоретичні причини полягають у тому, що теорія національної ідентичності розвивається у межах кількох базових підходів: примордіалізму (від англ. *primordial* – споконвічний) і модернізму. Прихильники примордіалізму (Е.Сміт, Г.Нільссен, Ю.Бромлей, Л.Гумільов, Я.Дашкевич) вважають, що етнос і нація існували ще з давнини і є своєрідним історико-біологічним феноменом модернізму. Теоретики модернізму відкидають ідеї класичної філософії й обстоюють ідеї плюральності моделювання світу та відкритості його як системи. У наукових теоріях модернізм представлено конструктивізмом та інструмен-

Theoretical and methodological basis for ensuring information security of person, society and state

---

талізмом. Із погляду конструктивізму (Е.Гелнер, Б.Андерсон), етноси і нації є історичними спільнотами, які виникають на певному етапі розвитку людства на засадах не стільки спільного походження, скільки спільної культури, і які так само зникають на певному етапі. Етнос є результатом соціального конструювання, а нація – продуктом політики націоналізму (Е.Гелнер); на думку Б.Андерсона, нація є обмеженою і суверенною, “уявною спільнотою” та в інструменталізмі етнічність розглядається як інструмент досягнення людьми певних цілей; цілеспрямована діяльність етнічних еліт у боротьбі за владу і привілеї (елітарний інструменталізм) або усунення економічної нерівності членів різних етнічних груп (економічний інструменталізм). Крім того, існує наукова традиція поділу націй і націоналізму на: східні і західні; етнічні і політичні; історичні і неісторичні/державні і недержавні.

Прибічники примордіалізму трактують національну (серед них і українська) ідентичність як культурну та державну спільноту, яка поділяється членами групи, що утворилася історично на основі сукупності об’єктивних характеристик, до яких відносять загальну територію проживання, мову, релігію тощо. У межах цієї методології національна ідентичність розуміється як незмінна тотожність, що існувала із давніх часів, та отримувалася людиною назавжди.

Модерністські версії націогенези (не лише українців, а й усіх “придушених націй” Європи – від Ірландії до Балкан) мають певні відмінності. По-перше, це переконання у тому, що

процес націогенези розпочався саме у модерну добу (причому “нижня” хронологічна межа досить чітко окреслюється кінцем XVIII – початком XIX ст., а щодо “верхньої” є певні відмінності, пов’язані з особливостями внутрішнього розвитку та зовнішньополітичними факторами, що визначали політичний розвиток у міжвоєнну, повоєнну добу, пізніше – із розпадом Радянського Союзу, системи Варшавського договору, посиленням глобалізаційних процесів). По-друге, головна увага дослідників зосереджується на суб’єктивних чинниках – “конструкторах”, в уявленні яких визрівав український національний проект. Вживання поняття “національ(і)ий проект(и)” дає змогу наголосити на модерній природі нації, що відповідає “конструктивістській” концепції нації Б.Андерсона: писемні верстви (бюрократи й інтелектуали) конструювали в дискусіях і практиках проект нації, який проявлявся у формуванні теорій, просвітницьких практиках, культурологічних і загальнокультурних акціях.

Український історик О.Удод зазначає, що етнополітологи вирізняють два типи ідентичностей – етнічну та національну. Етнічна ідентичність завжди об’єктивна, навіть якщо вона складна (у випадку народження й виховання дітей у міжетнічних шлюбках), і навіть, якщо людина сама того не усвідомлює або її усвідомлення позначене суб’єктивним небажанням належати до певного етносу (із певних об’єктивних історичних причин, наприклад: переслідування євреїв, депортація національних меншин, обмеження пересування поза межею

Теоретико-методологічні засади забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

проживання тощо). В етнічній ідентифікації спрацьовує принцип “батьків не вибирають” (“батьківщину не вибирають”).

Вирішальну роль у процесі етнічної ідентифікації відіграють об’єктивні чинники – расовий (антропологічний тип), культурний (мова), психологічний (менталітет) тощо.

На думку О.Удода, національна ідентичність, на відміну від етнічної, є категорією динамічною (в історичному та соціальному сенсі), оскільки вона завжди перебуває у процесі змін, адаптації й формування. Розуміння національної ідентичності залежить від розуміння і тлумачення поняття “нація”, яке теж формувалося історично. Поняття “нація”, “національна ідентичність”, “національна свідомість”, їх походження й особливості вживання відображають, на думку Ю.Габермаса, історію виникнення національної держави. У римлян ім’ям *Natio* було названо богиню народження та походження. У часи боротьби з варварами “націями” називали дикі, неорганізовані як політичні союзи язичницькі племена (на відміну від *civitas* – самих римлян, що мали добре організовану державу). У період раннього нового часу поняття “нація” стає уособленням і носієм суверенітету. Стани репрезентували перед королем “націю”. Французька революція робить “націю” джерелом державного суверенітету. За кожною нацією від того часу визнають право на політичне самовизначення. Місце етнічного зв’язку займає спільність демократичної волі. Основою колективної ідентичності, яка була функціональною для ролі громадянина і ви-

никла у період Французької революції, став націоналізм, який був опосередковано історизмом. Отже, в основу національної ідентичності покладено історичну пам’ять, самоусвідомлення у процесі історичного розвитку, “історизацію” суспільних процесів.

Національна ідентичність спирається, на відміну від етнічної, на свідомий вибір і залежність від раціональних чинників – усвідомлення суб’єктом ідентифікації (особою, етнічною групою чи нацією) історичних, громадянських, політичних цінностей, що є вторинними щодо тих цінностей, які становлять підґрунтя етнічної ідентифікації і є, як правило, незмінними.

Для більш повного та рельєфного розуміння процесу національної ідентичності неабияке значення має правильне визначення джерел, чинників, або ідентитетів національного самовизначення. Ідентитетами називають основні, сутнісні (об’єктивні та суб’єктивні) показники, які дають змогу максимально об’єктивно віднести певного суб’єкта (індивідуального чи колективного) до конкретної спільноти (етнічної чи національної).

Учені виокремлюють п’ять найважливіших джерел національної ідентичності (ідентитетів нації). По-перше, це людські переконання: нація існує до того часу, поки її члени визнають один одного як співвітчизників, визнають, що їхні спільні характеристики схожі та прагнуть продовжувати співіснування. По-друге, спільне історичне минуле (причому не лише переможні моменти, а й поразки), спільні обов’язки й уявлення про спільне майбутнє. По-третє, спільні дії (рішення, досягнення результатів),

Theoretical and methodological basis for ensuring information security of person, society and state

---

тобто дієва ідентичність. По-четверте, постійне проживання в одній країні, спільна батьківщина, держава. Це той територіальний елемент, який скріплює зв'язок між нацією і державою як політичним інститутом, що здійснює законну владу у межах певного простору. По-п'яте, спільні характеристики, що їх об'єднано поняттям “національний характер”, спільна культура, спільні політичні принципи (демократія, верховенство закону тощо) [1].

Із моменту проголошення державної незалежності значна частина українських учених показала (і продовжують підтримувати цю позицію) прихильність до різноманітних варіацій примордіалізму. Це пояснюється тим, що створення незалежної держави на початку 90-х рр. ХХ ст. вимагало її легітимації й історичного обґрунтування “тяглості” державно-політичної, історичної традиції. Ще у ХІХ ст. М.Грушевський у межах народницької школи в історіографії розробив схему “тяглості” української історії, яку і було покладено в основу. До цього додалась інерція радянських часів із пануючою етнологічною концепцією нації. Ототожнення поняття “нація” із такими категоріями, як “етнос” і “етнічна спільнота”, “український народ” і “українська нація”, стало наслідком категоріальної нерозробленості сучасної української наукової термінології, а також надмірної політичної заангажованості суспільствознавства. Як правило, у визначеннях нації переважає етнічний компонент, наприклад, “термін “український народ” тотожний терміну “українська нація” й визначає етнопонаціональну спільноту, яка ідентифікує себе як власний самобутній

етнокультурний і етнополітичний організм на власній споконвічній етнічній території” [2]. Такий підхід критикували сучасні українські історики (Н.Яковенко, Я.Грицак, Г.Касьянов, А.Портнов, В.Кравченко).

Г.Касьянов показав логіку примордіалістів на прикладі його “політико-генетичної версії” Я.Дашкевича та Я.Ісаєвича. Я.Дашкевич зазначав, що вже у період Київської Русі існувала нація під назвою “русь”. Київська Русь розглядалася ним як “державо-імперія, багатонаціональна за своїм населенням”. Логіка міркувань, фактично, дозволяла стверджувати, що в Київській Русі розгорталися процеси, які мало чим відрізнялися від процесів творення “націй до націоналізму” у Франції, Англії й Іспанії. Отже, доходимо висновку – джерела українців як нації пов'язані із періодом Київської Русі, тобто йшлося про ототожнення “нації” з етносом.

Г.Касьянов показує на прикладі концепції І.Лисяка-Рудницького, що інколи в істориків примордіалістські аргументи можуть поєднуватися з модерністськими. Розрізнення понять “народ” і “нація” відіграє в ній ключову роль, оскільки “народ” трактується як “етнічна одиниця”, а “нація” – як політична. Нація – явище суб'єктивної сфери, це “колектив людей, які хочуть бути державою”, “існування нації спирається на свідому волю її членів”. Народ або етнічний колектив, на думку І.Лисяка-Рудницького, – це основа, “підбудова”, на якій формується нація (у вигляді “надбудови”). Учений наголошує, що становлення української нації – це процес, в якому спостерігалися перерви, однак наявність “основи”, народу, гарантувало спадковість у націо-

Теоретико-методологічні засади забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

генезі. У процесі становлення української нації він виокремив три фази: княжофеодальну (від Київської Русі до Люблінської унії), козацьку (XVII-XVIII ст.) та модерну (починається із “національного відродження” XIX ст.).

Концепція І.Лисяка-Рудницького формувалася під очевидним впливом теорії поділу націй на “історичні” і “неісторичні”: розриви в “національній” історії пов’язувалися в ній передусім із втратою державності та політичних еліт. І.Лисяк-Рудницький згадує про “націю” в Київській Русі (називаючи її “руською”) та в козацьку добу (“козацько-українська нація”), але не в модерному сенсі, до неї належали лише еліти княжої та козацької доби. Саме тому виник термін “модерна нація”, який мав відображати реалії доби після Французької революції. Формування модерної нації, на думку ученого, стало основним змістом історичного “тривалого” процесу XIX ст.

Висновок. Отже, з огляду на зазначене доходимо висновку, що тема:

“Національна ідентичність як одна з ключових категорій полікультурної освіти” є сучасною і дискусійною. Існує багато думок, підходів, концепцій щодо понять “етнос”, “нація”, “етнічна спільнота”, “українська нація”, “модерна нація”.

Етнос - це результат соціального конструювання, а нація – продукт політики націоналізму. Національна ідентичність є категорією динамічною тому, що вона постійно перебуває у процесі змін, адаптації, формування. Такі поняття, як “нація”, “національна ідентичність”, “національна свідомість” відображають історію виникнення національної держави. У період нового часу поняття “нація” стає носієм суверенітету. Існує кілька найважливіших джерел національної ідентичності: по-перше, нація існує до того часу, поки її члени визнають один одного як співвітчизники, по-друге, спільне історичне минуле, по-третє, дієва ідентичність, по-четверте, проживання, по-п’яте – спільна культура і демократія.

Список використаних джерел

1. Удод О. Актуальні проблеми сучасної історичної освіти: гармонія чи компроміс між наукою та історичною пам’яттю / О.Удод // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та

методика навчання. – 2011. – № 8. – С. 34.

2. Іванченко І. Український народ / І.Іванченко // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996. – С. 634.

Аннотація: В статті дається аналіз національної ідентичності, її основних характеристик, різних точок зору по поводу определения понять “ідентичність”.

Ключевые слова: етнос, народ, нація, ідентичність, історичність, общність, полікультура, національна ідентичність, національне сознание.

Abstract: The given article analyzes national identity, its main features; produces different points of view on the definition of the notion “identity”.

Key words: ethnos, people, nation, identity, historicity, community, multicultural, national identity, national consciousness.